

Kelâbâzî'nin Bahru'l-Fevâid/Me'âni'l-Ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar

Zeliha ÖTELEŞ*

Özet

Tasavvufî düşünce, pek çok mutasavvıfın eserleri ile teşekkül eder. Her bir mutasavvıf, kendi yüzyılının süfi anlayışını yansıtan tasavvufî kavramlarla bu teşekkül sürecine katkıda bulunur. Tasavvufun klasik döneminde yaşamış Kelâbâzî (380/990)'nin günümüze ulaşan iki eseri bulunmaktadır: *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* ve *Bahru'l-Fevâid/Me'âni'l-Ahbâr*. Kelâbâzî'nin çalışmamıza konu olan eseri *Bahru'l-Fevâid/Me'âni'l-Ahbâr*, hadisleri tasavvufî açıdan yorumlayan ilk çalışmalardan biri olması bakımından önem taşımaktadır. Bu eseri ile Kelâbâzî, işârî hadis şerhi geleneğini başlatmıştır. Bâzı tasavvuf kavramlarının hadisler bağlamında nasıl yorumlandığı, bu makale ile aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, Tasavvufî Kavramlar, Hadis.

The Main Tasawwuf Concepts in Kelâbâzî's The Sea of Precious Virtues (Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar) Work

Abstract

Sufistic thinking, consist of various sufi works. Each sufi, contributes to the formation process by Tasawwuf concepts that reflects the sufistic understanding of the century. Kelâbâzî (380/990), lived in classical time of Tasawwuf, has two works arrived today: The Doctrine of the Sufis (*et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*) and The Sea of Precious Virtues (*Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar*). Kelâbâzî's work The Sea of Precious Virtues (*Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar*) which is subject of our study, has an important place since it is one of the early studies that interpret the Hadiths in sufi view. Kelâbâzî has commenced tradition of Allegorical interpretation of Hadith with this work. In this article we will try to convey a number of Tasawwuf Concepts and how they are interpreted in terms of Hadiths.

Key Words: Kelâbâzî, The Sea of Precious Virtues (*Bahru'l-Fevâid*), Tasawwuf Concepts, Hadith.

Giriş:

Bu çalışmanın gayesi, Kelâbâzî hakkında kısa bilgiler vermekle beraber, Kelâbâzî'nin tasavvufî hadis şerhleri arasında temâyüz eden eseri, *Bahru'l-*

---

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi.

Fevâid/Me'âni'l-Ahbâr'da yer alan bazı tasavvufî kavramın nasıl ele alındığını aktarmaktır. Süfîlerin temel metinleri, âyet ve hadislerdir. Bu bakımdan, süfî literatürde nasların tasavvufî yorumunu aktaran metinler üzerinde çalışmak, şariat-hakikat ilişkisini yeniden anımsamak olacaktır.

A- Kelâbâzî Hakkında Genel Bilgiler:

Kelâbâzî'nin hayâtı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar oldukça sınırlıdır. Tasavvufla ilgili iki önemli eseri olduğu halde, süfîlere dair bilgi veren tabakat kitaplarında Kelâbâzî'ye yer verilmemiş,¹ Hanefî Fıkhı ile ilgili eserlerde ismi yer bulmuştur.² Nisbesini Buhâra'nın bir semti olan Kelâbâz'dan almaktadır.

Gulâbâdî³ nisbesiyle de anılan, Ebî Bekir b. Ebî İshâk İbrahim b. Ya'kûb el-Kelâbâzî'nin doğum tarihi 305/917 olarak tespit edilmiştir.⁴ Yaygın kullanılan lakabı, "Tâcü'l-İslâm"⁵ dir. Künyesi ise tüm kaynaklarda Ebû Bekir şeklinde geçmektedir.⁶

Kelâbâzî'nin vefat tarihi husûsunda kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Bu kayıtlar şu dört tarih üzerinde yoğunlaşmaktadır: 380/990, 384/994, 385/995⁷ 390/1000⁸ Ancak yaygın olan kanaat onun 380/990 yılında vefat ettiği yönündedir.

¹ Uludağ, Süleyman, "Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim", *DİA*, XXV, s.192. Kuşeyrî, (465/1072) *Risâle*'sinde Kelâbâzî'yi ne şeyhleri arasında zikretmiş, ne de nakillerde bulunmuştur. İbnu'l-Cevzî (597/ 1200) *Sıfatu's-safo*'sinde, Ferîdüddin Attâr (620/1220) *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında, Şa'rânî (973/1565) *Tabâkâtu'l-Kübrâ*'sında Kelâbâzî hakkında bilgi vermemektedir. Kelâbâzî hakkındaki birkaç satırlık bilgiye, sâdece hanefî fakihlerini konu edinen biyografik eserlerde ve Kelâbâzî'den çokça etkilenmiş ve eserinin muhtelif yerlerinde ona atıfta bulunmuş Hâce Muhammede Pârsâ el-Buhârî (882/1477)'nin *Faslu'l-Hitâb* adlı eserinde, Ali Karî (ö. 1014/1606)'nin *Fıkhü'l-Ekber Şerhi*'nde ve bazı son dönem eserlerinde yer verilmektedir. Bkz. Bilal Saklan, "Eubekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Meânîl Ahbar," Yayınlanmamış Çalışma, Konya, 1991, s. 2-3.

² Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudriyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulvî), 2. Baskı, IV. C. Kahire: İsa el-Babî el-Halebî, 1993, s. 105; Ebü'l-Adl Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim fi men sannefe mine'l-Hanefiyye*, (thk. İbrâhim Salih), Dimaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1992, s. 333.

³ Fikret Karapınar hazırladığı yüksek lisans tezinde müellifin nisbesi için "Gülâbâdî" okunuşunu doğru olarak kabul etmektedir. Bkz. "Ebu Bekr Muhammed b. İshak el-Kelâbâzî (v.380/990)'nin Miftâhu Me'âni'l-Ahbâr Adlı Eserinin İlk Seksen Varağının Tahkik ve Tahrîci, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999.

⁴ Kelâbâzî'nin *Me'âni'l-Ahbâr* isimli eserinin yazma nüshaları üzerinde çalışan Karapınar onun doğum tarihiyle ilgili şu tespitte bulunmaktadır: "Süleymaniye Ktp, Çorlulu Ali Paşa nüshası, numara 128, 471/b'de geçen sema' kaydında "...ve huve yervî anî'ş-şeyh, ez-zâhid, el-Ârif, el-Musanîf Ebî Bekir b. Ebî İshâk İbrahim b. Ya'kûb el-Kelâbâzî senete 305/917 min vakti't-tasnîf" ifadesi geçmektedir. Buradaki semâ' kaydında geçen râvî Kelâbâzî'nin talebesi Muhammed b. Ali b. Ebî'n-Nasr Ahmed b. Ali el-İşfehânî, el-Maymurgî (342/953-430/1038)'dir.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İst. 1941, c.1, s.53; Sezgin, M. Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, Leiden 1967, c. I, s.668; İşler, Seyfettin, *Kelâbâzî ve Kelâmî Görüşleri*, Konya 1988, s. 7.

⁶ Pârsâ, Hâce Muhammed, *Faslu'l-Hitâb: Tevhîde Giriş*, çev. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1988. s. 323, 496, 527; Katip Çelebi, c. I, s. 105, 225, 419; Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1937, c. I, s. 360; Sezgin, G.A.S., c. I, s. 668.

⁷ Brockelmann, G.A.L., c. I, s. 360; Arberry, A. J., "Kelâbâzî", *İ.A.*, İst. 1977, c. VI, s. 538.

⁸ Nicholson, s. 338; Brockelmann, Suppl, c. I, s. 217; Kays Âlu Kays, II, s. 450. Farklı rivayetlerin kaynakları için ayr. bkz. Karapınar, *age.*, s. 59.

Kelâbâzî'nin kabrinin, Muhammed Pârsâ zamanına kadar ziyaret yeri olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Günümüzde ise kabir, Sovyetler Birliği döneminde birçok mezarın, medresenin, saray ve tarihi eserin uğradığı acı sona uğramıştır.

1- Kelâbâzî'nin İlmî Kişiliği

Kelâbâzî ilk dönem İslam âlimlerinin temel karakteristik özelliklerini taşıyan bir şahsiyet olup fakih, muhaddis, kalamcı ve sûfidir. Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan *Taarruf*'un ilk 5-30 bölümlerinde İslâm akâidinin bir özetini vermekle¹⁰ birlikte önemli bir kısmı Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce'de yer alan 60 kadar hadisi *Taarruf* da nakletmiştir.

Muhammed b. Fazl'dan fıkıh okuduğu bilinen Kelâbâzî, *Me'âni'l-Ahbâr* olarak da bilinen *Bahru'l-Fevâid* adlı eserinde hadis öğrendiği hocalarının isimlerini kaydetmiştir. Tasavvuftaki üstadı Hallâc-ı Mansûr'un takipçilerinden Fâris b. İsâ'dır.¹¹

Kelâbâzî, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ile başlayan ve Hallac-ı Mansur (ö. 309/921)'la tasavvufî söylemlerin ve tartışmaların arttığı bir dönemde -IV. asırda yaşamış, sûfilerin farklı fırkalar tarafından eleştirildiği bir dönemde, tasavvufu ve tasavvuf ehlini anlama ve anlatma amacıyla "*Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*" u yazmıştır. Kelâbâzî'nin bu eseri dışında, tasavvufî görüşlerini "*Me'âni'l-Ahbâr*" isimli eser üzerinden takip edebiliyoruz.

İlim merkezi olan Buhârâ'da yaşayan ve seyahatlerde bulunan Kelâbâzî, seyahatleri neticesinde yalnız dînî ilimlerde değil aynı zamanda aklî ilimlerde de kendisini yetiştirmiştir. Özellikle matematik ilmiyle ilgilendiği, sayılar konusunda fazlaca bilgi sahibi olup, Muhammed b. Musa'nın *Kitabü'l-Cebr* adlı eserinden istifade ettiği bilinmektedir.¹²

Tasavvufun hakikatini bilmeyenlerin sayısının artmasından ve câhillerin âlim âlimlerin zelîl hâle gelmesinden yakınan Kelâbâzî, âyet ve hadis ile îzahın yanı sıra, ilim dili ile açıklanması mümkün olan hususları açıkladığını *Ta'arruf* mukaddimesinde belirtmektedir.¹³ Akıl ile hisse, lafız ile mânâya ve zâhir ile bâtına aynı derecede önem vererek Muhâsibi (ö. 243/857), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Kuşeyrî (ö.465/1073), Serrâc (ö.378/988), Hucvirî (ö. 470/1077) ve Gazâlî (ö.505/1111)'ye benzemektedir.¹⁴ *Ta'arruf* da yer verdiği kelâmî konular gibi *Me'âni'l-Ahbâr*'da da çeşitli vesilelerle "tevhîd" ve "sıfatlar" başta olmak üzere, "büyük günahlar", "insan fiillerinin yaratılması" gibi kelâmî konuları ele alan Kelâbâzî, bu

⁹ Pârsâ, Hâce Muhammed, *Faslu'l-Hitâb: Tevhîde Giriş*, (çev. Ali Hüsrevoğlu), Erkam Yay., İstanbul 1988, s. 99.

¹⁰ Taarruf mütercimi Süleyman Uludağ, Kelâbâzî'nin eserinde yer alan bilgilerin mukayese edilmesi için, tercümenin sonuna Ebû Hanîfe'nin Fıkhü'l-Ekber ve Neseffî'nin Akâidî'nin tercümelerine yer vermiştir. Bkz. Kelâbâzî, Taarruf, (çev. S. Uludağ), s. 239-260. Ayrıca, Nurettin Yılmaz tarafından "Kelâbâzî'nin Tasavvuf ve Akâid Alanındaki Görüşleriyle Mâturidî'nin Mukayesesi" isimli Yüksek Lisans çalışmasını burada zikretmek gerekir.

¹¹ Uludağ, Süleyman, "Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim", *DİA*, XXV, s.192; Fâris b. İsa (ö. 335/947)'ya, Hallâc-ı Mansur (ö. 309/921)'un talebelerinden olması dolayısıyla şüpheyle bakılmamış; hallerinin sıhatli olduğu beyân edilmiş, sözleri şeyhlerin sözleri arasına alınmıştır. Bknz: Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s.21.

¹² Saklan, *Me'âni*, s.13.

¹³ Bkz. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 51.

¹⁴ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 14.

konularda özellikle “Mutezile” mezhebini tenkid eden görüşler serdederek Ehl-i Sünnet akîdesini savunmuştur. Tasavvufun hakikatini anlatma gâyesi güden Kelâbâzî'nin bu tutumu, yaşadığı dönem göz önüne alındığında anlaşılır görünmektedir.

2- Eserleri

Kelâbâzî'nin elimizde mevcut iki eseri bulunmaktadır:

a-*Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*: Arberrî'ye göre bu eser, “...sûfilik tarihiyle ilgili birinci derecede bir kaynaktır. *Ta'arruf*'ta sûfilerin akîde ve rûhî tecrübelerinden ve tasavvufla alâkalı hemen hemen bütün meselelerden bahsedilir.”¹⁵ Nicholson'a göre ise: “*Ta'arruf*, tasavvuf tarihinin ilk temel kaynak eserlerindedir.”¹⁶ Eser, Süleyman Uludağ tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁷

b-*Bahru'l-Fevâid* veya *Meâni'l-Ahbar*: Kelâbâzî, *Me'âni'l-Ahbâr*'ında yine akaid konularına girmekle birlikte daha çok sünnî kelâm akîdesine bağlı olan sûfilerin aktardığı hadislere yer vermektedir. Çalışmamızda yer vereceğimiz hadisler üzerinden bu tutumunu îzah etmeye çalışacağız.

Kelâbâzî'nin elimizde mevcut olmayan, ancak kaynaklarda zikredilen eserleri de bulunmaktadır:

1. *Erba'ün fi'l-Hadîs*. Eser muhtelif kaynaklarda muhtelif isimlerle geçmektedir; *Kitâbu'l-Erba'in fi'l-Hadîs* veya *el-Erbeün fi'l-Hadîs*¹⁸, *Erbeün*¹⁹, *Erbeüne Hadîsen*.²⁰
2. *Emâli fi'l-Hadîs*²¹ veya *Emâli Ebû Bekir*²².
3. *el-Eşfâ' ve'l-Evtâr*²³.
4. *Faslu'l-Hitâb*²⁴
5. *Muaddilu's-Salât*²⁵
6. *Şerh-u Garîbi'l-Ehâdîs*²⁶
7. *Makâlâtü's-sûfiyye*, Bu eser, İbn Teymiyye (ö. 728/1328)'nin bir eserinde Kelâbâzî'ye atfen geçmektedir.²⁷
8. *Fakirliğin Şerefi*.²⁸

¹⁵ Arberrî, *The Doctrine of Sûfis*, Cambridge 1935, s. 66; Arberrî, A. J., “Kelâbâzî”, İA, İst. 1977, c. VI, s. 538.

¹⁶ Nicholson, Reynold A., *The Mystics of Islam*, Schocken Boks, New York 1975, önsöz, s. 5.

¹⁷ Bkz. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2013.

¹⁸ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, c. II, s. 54; Kehhâle, *Mu'cem*, s. 212.

¹⁹ Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. I, 53; Kettânî, s. 196.

²⁰ Kehhâle, *age.*, c. VIII, s. 222.

²¹ İsmail Paşa, *age.*, c. II, s. 54; Kehhâle, *age.*, c. VIII, s. 222.

²² Katip Çelebi, *age.*, c. I, s. 163.

²³ Katip Çelebi, *aynı eser*, c. I, s. 1105.

²⁴ İsmail Paşa, *age.*, II, 54; Kehhâle, *age.*, c. VIII, s. 222. Ulaşabildiğimiz kütüphâne kayıtlarında Kelâbâzî'nin bu isimle kayıtlı bir eseri görülememiştir.

²⁵ İsmail Paşa, *aynı yer*. Brocelmann, Sayı I, s. 200; Fuat Sezgin, *GAS*, c. I, s. 668.

²⁶ İbnü Hayr el-İşbilî, Ebu Bekir Muhammed b. Hayr, *Fihrist Mâ Ravâhu an Şuyûhih*, nşr, Franciscus Codera-K, Ribera Tarrogo, Beyrut 1979, c. II, s. 999.

²⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, c. VI, s. 522.

²⁸ Ulaşabildiğimiz kütüphâne kayıtlarında bu eser, mevcut görünmemektedir. Ancak, böyle bir eseri olduğunu Kelâbâzî bizzat kendisi ifade etmektedir. Bkz. Saklan, *Me'âni*, s.19.

3- Bahru'l-Fevâid/ Meâni'l-Ahbar²⁹ ve Yazma Nüshaları

İlk dönem sûfilere, hadis ilmine büyük önem vermişlerdir. Örneğin İbnü'l-İmâd, Sehl-et-Tüsterî'nin, "Ne zamana kadar hadis yazmalıyım?" diye soran birine, "Ölünceye kadar!" şeklinde cevap verdiğini; yine bir başka münâsebetle onun, "Dünya ve âhireti isteyen hadis yazsın; çünkü dünya ve âhiret menfaati ondadır" dediğini nakletmektedir.³⁰ Kelâbâzî, ilk dönem sûfilere arasında hadislerin işâri mânâlarına dikkat çeken, muhaddis sûfilerdendir. Kelâbâzî'nin Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar'ı kaleme almasında, Hz. Peygamberi rüyâda görmesinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Hâce Muhammed Pârsâ (ö.822/1419) tarafından anlatılan bir rivâyette Kelâbâzî; "Bir gece rüyâsında Hz. Peygamberi gördü. Resûlullah ona taze bir çiçek verdi ve "Bu taze kaldığı müddetçe hadislerimi tefsîr et" buyurdu. Uyandığında o çiçek yine elinde idi. Solduğunu görünceye kadar hadisleri şerh etmeye devam etti."³¹ Rüyâların, sûfi düşüncede önemli bir yere sâhip olması sebebiyle bu tür rivâyetler kabul görmektedir. Bu kabûle dayanılarak, Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar'ın sebep-i te'lifi bu rüyâ ile ilişkilendirilmektedir.

Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar'ın te'lif târihi H. 375 senesi olarak kaydedilmektedir.³² İbadet, tasavvuf, ahlâk ve edeple ilgili hadisler şerhedilmiştir. Süleyman Uludağ, şerh edilen hadis sayısını 222 olarak vermektedir. Bu hadislerin şerhinde de 805 hadis kullanıldığını belirten Uludağ, 222 hadisin 168'i Kütüb-i Sitte, el-Muvatta, Dârimî ve Ahmet b. Hanbel'in eserlerinde geri kalan elli beş hadisin kırk dokuzu ikinci derecedeki hadis kitaplarında yer aldığını aktarmaktadır.³³ Aynı şekilde, Muhammed Rüşen Ta'arruf'un Müstemlî şerhine yazdığı takdimde Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar'la ilgili şu bilgileri verir: "Bu kitap 592 hadisi içine alan bir mecmuadır. Diğer bir ifadeyle Bahru'l-Fevâid/Meâni'l-Ahbar, müteâzır ve müteşâbih ahbâr ve hadislerin arasından 222 nebevî hadisin bir araya getirilmesiyle ortaya konulmuştur."³⁴ Ancak Bilal Saklan, Kelâbâzî'nin yüze yakın hocasından senetli olarak naklettiği muhtelif konularda 223 hadisi şerh ettiğini söylemektedir.³⁵ Kelâbâzî üzerine çalışmalar yapan Vahit Gökteş da Bilal Saklan gibi 223 hadisin şerh edildiğini ifade etmektedir.³⁶ Şerh edilen hadis sayısında ittifak edilmemiş olmasının, eserin bir bütün olarak tahkîk ve tahrîc edilmemesinden kaynaklandığı

²⁹ Kullanılan diğer isimler şöyledir: Bahru'l-Fevâid el-müsemma bi Me'âni'l-Ahbâr, Me'âni'l-Âsâr, Me'âni'l-Ahbâr, Miftahu Me'âni'l-Ahbâr, Me'âni'l-Ehadîsi'l-Mustafaviyye, Me'âni'l-Ahbârî'l-Müctebaviyye; Bknz: Fuat Sezgin, Tarihu Tûrâsi'l-Arabî, s. 175.

³⁰ Bkz. İbnü'l-İmâd, Şezerât, c. II, s. 182.

³¹ Pârsâ, s. 496; Ayrıca bkz.: Uludağ, Doğuş Devrinde Tasavvuf, s. 25; Bunun yanında Kelâbâzî'nin görmüş olduğu bu rüyâyı Mustafa Kara da kaynak göstermeksizin anlatmaktadır. Bkz. Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 82.

³² Fuat Sezgin, Tarihu Tûrâsi'l-Arabî, s. 175.

³³ Uludağ, Süleyman, "Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim" DİA, XXV, s. 193.

³⁴ Gökteş, Vahit, Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007, (212. Dipnot); s. 63.

³⁵ Saklan, Me'âni, s. 12.

³⁶ Gökteş, Vahit, "Kelâbâzî'nin Bahru'l-Fevâid Adlı Eserinin Tasavvufi Muhteva Açısından Analizi", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2008, cilt: IX, sayı: 22, s. 223.

kanaatindeyiz. Nitekim, Türkiye’de eserin iki parça hâlinde tahkikini yapan Yüksek Lisans tezlerinin³⁷ yanı sıra, eser bir bütün hâlinde Doktora Tezi düzeyinde tedkik edilmemiştir.

Bahru’l-Fevâid/Meâni’l-Ahbar, ilk kez 1999 yılında Beyrut’ta yayınlanmıştır. Tahkikte, ne müellif hakkında ne de eserin diğer yazma nüshaları hakkında herhangi bir bilgi verilmiştir. Kelâbâzi’nin eserlerinin tespitinde ise, sadece *Keşfü’z-Zünûn*’la yetinilmiştir.³⁸ Tahkikte, 1011/1602 tarihinde istinsah edilen İskenderiye Belediyesi Kütüphanesi nüshası ile 1348/1929 tarihinde istinsah edilen Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye nüshalarını kullanılmış, diğer yazma nüshalar zikredilmemiştir.³⁹

Eserin günümüze ulaşan pek çok yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshalar arasında Şam Zâhiriyye Kütüphanesi 382 numarada yer alan hicrî 552 târihli nüsha en eskisidir. Diğer nüsha, hicrî 605 tarihlidir. Bu nüsha Topkapı sarayı III. Ahmet Kütüphanesi 538 numarada kayıtlıdır. Yakın târihli diğer iki nüsha; hicrî 691 târihli Paris 5855 numaradaki nüsha ve hicrî 694 tarihli Fatih 697 numaralı nüshalardır. Ulaşabildiğimiz diğer yazma nüshalar ise şu şekildedir: Konya S. Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 1075/A (h.704); Topkapı, 600 (tarihsiz); Topkapı, 619 (h.744/1343); Kastamonu, 1398 (h. 7859; Şehit Ali Paşa, 375 (h.944); Çorlulu Ali Paşa, 128 (tarihsiz); Yeni Cami, 274 (tarihsiz); Cârullah, 995 (h. 733); Murat Molla, 610 (h. 1055); Bayezid Veliyyüddîn, 718 (tarihsiz), Rağıp Paşa, 311 (tarihsiz) bu nüshaların dışında G.A.L. ve G.A.S da bazı nüshalara atıfda bulunulmuştur.⁴⁰

4- Eserin Metodu ve Ehemmiyeti

Selef akidesinin hâkim olduğu eserde, hadisler cümle cümle alınarak evvela hadisin bir bölümü îzah edilmekte, daha sonra diğer bölümler anlatılmaktadır. Bazen bir hadisin bir kısmı îzah edilirken, asıl konunun unutulup, müellifin başka konulara daldığı görülmektedir. Zaman zaman hadisten sonra, hadiste geçen kelimelerin

³⁷ Fikret Karapınar, “Muhammed b. İshak el-Kelâbâzî (V. 380/990)’nın *Miftâhu Meâni’l-Ahbâr* adlı eserinin ilk 80 varağının tahkik ve tahriri”, Danışman: Prof. Dr. Bilal Saklan, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1999. Bu çalışmanın devamı niteliğinde Nadir Aydın, “Ebu Bekir Muhammed b. Ebi İshak İbrahim b. Ya kub el-Gülabadî’nin (380/990) *Meâni’l-Ahbâr* Adlı Eserinin (122-240 Varağının Tahkiki)” Danışman: Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006.

³⁸ Bknz. Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid el-meşhûr bi Me’âni’l-Ahbâr*, (tahk: Muhammed Hasan Muhammed İsmail ve Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut, 1999, s. 5.

³⁹ Kelâbâzî, *age*, s. 13.

⁴⁰ Bknz., Saklan, *age*, s. 85. Fuat Sezgin, “Tarihu Tûrasî’l-Arabi” adlı eserde, Kelâbâzî’nin bu eserinin yazma nüshaları hakkında şu bilgileri verir: Yeni Cami 274 (307 vr. H. 9. asır), Murat Molla 610 (128 vr. 1055 h.), Fatih 697 (288 vr.694 h.), Rağıp 311 (300 vr. 1111 h.), Mektebet-i camiat-i İstanbul 494 (151 vr. 1083 h.), Carullah 990 (100 vr civarında 1111 h.), Paris 5855 (398 vr. 691 h.\ 253), Carîr 1368 (169 vr. H. 13.asır), İskenderiye Belediyesi 248) 3189 vr. 1110 h. Bkz. Fihris ma’hed mahtûtâtî’l-Arabi 63/1), Zahiriye, Hadis 243, Kahire ikinci 96/1 hadis 811, Saray, III. Ahmet 538/3 (272 vr. 605 h.), 600 (234 vr. 8. h. asır), 619 (150 vr.744 h. Bkz. el-fihris 129/2-130), Veliyyüddîn, 718 (323 vr. 9. h. asır), Çorlulu 128 (300 vrç civarında 8. h. asır), Muhammed Buhari 94/1, (209-1 b 1111 h.), Kastamonu 1398 (785 h. bkz. Orients 5.45), Londra Üniversitesi, 19074, Halep Ahmediyye, 274 (302 vr. 11. h. asır. Bkz. Fehres ma’hed el-mahtûtâtî’l-arabiyye, 106/1) Bkz. Fuat Sezgin, *Tarihu tûrasî’l-Arabi*, c. I, bölüm IV, Arapçaya çeviren Mahmud Fehmi Hicazi, 1983 Suudi Arabistan, s.175.

açıklamaları yapılmıştır.⁴¹ Hadislerin parça parça şerh edilmesi ve şerh arasında başka hadislere yer verilmesi, okuyucunun dikkatini dağıtmaktadır. Sistematik bir hadis şerhi olmadığı gibi, sûfilerin görüşlerinin aktarımı neticesinde, anlatılan konudan farklı meselelere geçilmektedir.

Hadis şerhlerinde, ahlâkî ve tasavvufî ağırlıklı îzahların yanı sıra îtikad ve kelâmıla ilgili konulara değinen Kelâbâzî, zaman zaman tercihini ızhâr ettiği gibi, bazen de şahıs ve mezhepleri tenkîd etmektedir. Tenkîdlerinin yanı sıra tercih ettiği görüşler de olmuştur. Bazen hadisten çıkarılabilecek hükümlere de işâret eder.⁴²

"Me'âni'l-Ahbâr" pek çok yönden önem arz etmektedir. Evvelâ, kitaptaki hadisler genelde senetli olarak zikredilmiştir. Bu durum, esere bir orijinallik kazandırmaktadır. Çünkü, bilindiği gibi sened ve isnâdın hadis ilminde çok büyük bir yeri ve önemi vardır. Sened, mütekaddim ve müteahhir hadis mecmualarının sınır taşı olarak da kabul edilmekte ve senedleri hafzedilerek meydana getirilen hadis mecmuaları da orijinal olarak nitelendirilmemektedir.⁴³ Sûfî literatürde nakledilen hadisin senetli olması, müellifin muhaddis-sûfî olduğunu göstermektedir.

Eserin önemiyle ilgili olarak, Uludağ şunları söyler: "Bahru'l-Fevâid, IV/X. Asırda, Sünnî kelâm akidesine bağlı olarak yaşayan sûfilerin vücûda getirdikleri hadis şerhlerinde tuttıkları yolu ve usûlü tesbît etmemize imkan vermesi bakımından da gâyet güzel bir örnektir. Sonraki devirlerde bile hadisleri Kelâbâzî kadar güçlü ve güzel şekilde şerh ve tefsir eden mutasavvıflara ve zâhir âlimlerine çok az tesadüf edilir. Bu bakımdan Bahru'l-Fevâid gerçekten fevkalade nefis bir eserdir ve hiçbir şekilde Ta'arruf'tan daha az önemli değildir. Zîrâ Me'âni'l-Ahbâr, ilk sûfilerin hadislere bakış biçimini hem bugünkü mutasavvıflara hem de zâhir âlimlerine en belîğ ve en açık şekilde gösterecek bir niteliktedir. İsminden de anlaşıldığı gibi Bahru'l-Fevâid'de gerçekten faydalı bilgiler toplanmış, lüzumsuz mâlûmata yer verilmemiştir."⁴⁴ Eser, Hakîm et-Tirmizî'nin Nevâdirü'l-Usûl'ü gibi hadisleri tasavvufî açıdan yorumlayan ilk çalışmalardan biri olması bakımından önemlidir. Kelâbâzî, et-Ta'arruf'ta ele aldığı hadislerin önemli bir kısmını Me'âni'l-Ahbâr'da da kullanmıştır. Me'âni'l-Ahbâr'daki hadislerin tamâmına yakın bir kısmı daha sonra Kutü'l-Kulûb, İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn ve diğer tasavvufî eserlerde yer almıştır.⁴⁵ Ta'arruf'ta sûfilerin akidesini ortaya koyan Kelâbâzî, bu eseri kadar önemli olan Me'âni'l-Ahbâr'ında yine akaid konularına girmekte birlikte daha çok sünnî kelâm akidesine bağlı olan sûfilerin, hadisleri şerhinde izledikleri metodu ortaya koymaktadır.⁴⁶

Kelâbâzî sonrası mutasavvıfların, eserlerinde özellikle kullandıkları "Ölmeden önce ölünüz", "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım", "Ben gizli bir hazîne idim, bilinmek istedim. Onun için âlemi yarattım.", gibi hadisler Me'âni'l-Ahbâr'da yer almamıştır. Bu gibi hadisler, el-Lüma' ve er-Risâle gibi ilk dönem

⁴¹ "Dünya ve içindekiler Allah için olanı hariç lânetlidirler" hadisinin şerhinde lânetin Araplarca terk mânâsına geldiğini, lânetlenmişlerin de terk edilmiş anlamında olduğunu söylemiştir." Bknz. Kelâbâzî, *age*, s.156.

⁴² Daha fazla bilgi için bknz. Saklan, *age*, s.87-93.

⁴³ Saklan, *Me'âni*, s. 33.

⁴⁴ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, ss. 25, 26.

⁴⁵ Uludağ, Süleyman, "Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim", *DİA*, XXV, s.193.

⁴⁶ Karapınar, *Me'âni*, s. 64.

tasavvufî eserlerde de bulunmamaktadır.⁴⁷ Tasavvufun klasik dönemine tekâbül eden hicri 4. asır te'liflerinde, sıhhati üzerinde ittifak edilmemiş hadislerle yer verilmemesi, sufi düşüncenin sünnî anlayışta kabul görme çabası olarak görülebilir.

B- Bahru'l-Fevâid'de Yer Alan Temel Tasavvuf Kavramları

Kelâbâzî, eseri içinde hadisleri şerh ederken belli konular altında tasnif etmemiş⁴⁸ dağınık bir şekilde hadisleri şerh etmiştir. Eserdeki konular genel olarak îtikad, ibâdet, ahlâk (iyilikler-kötülükler), zühd ve tasavvuf başlıkları altında ele alınabilir. Bu çalışmada tercih edilen kavramlar, sûfînin seyr u sülûkunda esas teşkil eden bâzı temel kavramlardır.

1- Tevbe

Kelâbâzî, "tevbe" kavramını üç mertebe ile anlatır. "Tevbe", "Evbe" ve "Înâbe" kavramlarına yer veren Kelâbâzî, bunlar arasındaki bâzı farklılıklara da temâs eder. Buna göre Kelâbâzî, nehyedilen şeyleri yapmak sûretiyle işlenen günahlardan istiğfar ederek kulun Allah'a rucû etmesine,⁴⁹ isyandan itaata, günahın sevâba, hatâdan doğruya, bâtıldan Hakka dönmesine "tevbe" denilir. Özür dileme ve günahları îtirâf etme hâline de "tevbe" denilir. Esas tevbenin, kalbtteki nedâmet (pişmanlık) duygusu olduğunu ifâde eden Kelâbâzî, bunu dil ile söylemenin şart olmadığını belirtir.⁵⁰

"Evbe" ve "înâbe" hakkında da bilgi veren Kelâbâzî, öncelikler şu âyetleri aktarır: "Doğrusu Biz onu sabırlı bulmuştuk. Ne iyi kuldu; daima Allah'a yönelirdi."⁵¹ "İyi kimselerseniz bilin ki O, şüphesiz kendine başvuranları bağışlar."⁵² Bu âyetlerde, kulun taât hâlinde iken şükür ve hamd ile Allah'a rucû etmesini "Evbe", kalbin Allah'a rucû etmesini de "Înâbe" olarak tanımlar.⁵³ Nitekim şu âyet-i kerimelerde bu durum îzah edilmiştir; "Allah'a yönelmiş bir kalble gelen."⁵⁴ "Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla. O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."⁵⁵ "Rabbimize yönelin."⁵⁶ İnâbe de niyetler ve içteki gizli duygularla Rabbe dönmek, davranışların ve fiillerin Allah'ın hükümlerine ve emirlerine tam teslim olmasını da ihtiva etmektedir.⁵⁷

Kelâbâzî, "tevbe" ile hemen hemen aynı mânâda olan "İstiğfar"ı biraz daha farklı anlatır ve "tevbe"de olduğu gibi yapılan bir hatadan veya işlenmiş bir günahın rucû değil, Allah'a kulluğu göstermek, Allah'ın muhabbetini istemek olarak nitelendirir.⁵⁸ Kelâbâzî'nin bu tevbe tanımı kendinden sonra gelen sûfîler

⁴⁷ Göktaş, Vahit, *Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 34.

⁴⁸ Kitâbet ve tedvîn dönemlerinin dışında hadis edebiyatında ortaya konulan çalışmalar, Ale'l-ebvâb (konularına göre) ve Ale'r-ricâl (şahıslara göre) diye grublandırılabilir.

⁴⁹ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, s. 233.

⁵⁰ Kelâbâzî, *age*, s. 233-237.

⁵¹ Sâd, 38/44.

⁵² İsrâ, 17/25.

⁵³ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, s. 154.

⁵⁴ Kâf, 50/33.

⁵⁵ Sâd, 38/17.

⁵⁶ Zümer, 39/54.

⁵⁷ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, s. 235.

⁵⁸ Kelâbâzî, *age*, s. 233.

üzerinde etkili olmuştur. Kuşeyrî'nin, "tevbe" bahsini "tevbe-inâbe-evbe" kavramları ile îzâh etmiş olması bu etkinin en bâriz örneğidir.⁵⁹

2- Sabr

Kelâbâzî, "sabr" kavramını "İştittiği ezâ verici şeyler karşısında Allah'tan daha çok sabreden hiçbir kimse yoktur"⁶⁰ hadîsinde yer alan "Allah'ın sabr etmesi" ifâdesi üzerinden îzâh eder. Kelâbâzî'ye göre; Allah intikam almaya, cezâlandırmaya kâdir olduğu halde kendisine şirk koşulmasına asla râzı olmamakta; buna rağmen kendisine ezâ verenlerin cezâsını te'hîr etmekte, şirk koşma ve iftira etme fiillerinin karşılığı olmak üzere hak ettikleri cezâyı hemen uygulamamaktadır. Bütün bunlara rağmen azâbı erteleyerek suçlulara rızık ve âfiyet vermektedir.⁶¹ Şu halde, ezâ karşısında Allah insanlardan çok daha sabırlıdır. Çünkü insanlar bazen haklı olarak ezâ ve cefâyâ mâruz kalmaktadırlar. Allah ise ezâ edilmeyi hiç bir şekilde hak etmiş değildir. İnsanlar, şâyet sabrederlerse, zarûrî olarak, kendilerini zorlayarak, kulluğun gereği olarak sabrederler. Ayrıca ezâ gördükleri kimselere de iyilik yapmazlar.⁶² Hadiste, kendisine ezâ verenlerin cezâsını hemen tatbîk etmeme, azâbı erteleme; kendilerine bol bol rızık verme ve onları âfiyette dâim kılma sûretiyle Allah'ın lütûf ve keremi dile getirilmiştir.

Kul için "sabır", ezâ ve belâlara karşı tahammüldür. Kelâbâzî, Hak Teâlâ'dan gelen ezâ ve belâlarda Hakkın bir gayesi olduğunu belirtir. Kulun buna sabretmesinde hayır vardır.⁶³ Nitekim Allah: "Sabret, senin sabrın sâdece Allah ileddir."⁶⁴ buyurmaktadır.

3- Fakr

"Fakr" tasavvuf terminolojisinde en geniş yer bulan kavramlardandır. Mülkiyetten uzaklaşmanın adı olarak görülen "fakr", sabırdan ayrı değildir. Sûfiler fakrı ve sabrı sembolik olarak iki bayramlık kıyâfet olarak nitelendirmişlerdir.⁶⁵ Fakrı, mal azlığı ve arkadaşsızlık olarak nitelendiren Kelâbâzî, bunu Allah'ın kuluna bahşettiği, tahammülü zor ve eziyet verici bir nimet, Allah'a rücû ve ilticâyâ sebep, nebilerin hilyesi, sâlih kulların şîârı ve mü'minlerin zîneti olarak görür.⁶⁶

"Fakr" kavramını "sabır" ile ilişkilendiren Kelâbâzî, Hz. Peygamberin ve ashâbın karşılaşmış olduğu çeşitli belâ ve fitneleri de "fakr" olarak görmektedir. Fitneyi "fakr" kavramı ile ilişkilendiren Kelâbâzî, fitneyi şöyle tanımlar: "Fitne; tasfiye ve tehzîb manasına gelir. Altın ateşe sokulup da pisliklerinden

⁵⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 171.

⁶⁰ Buhârî, *Tevhîd*, 71; Müslîm.

⁶¹ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, s. 183.

⁶² Kelâbâzî, *age*, s. 183.

⁶³ Kelâbâzî, *age*, s. 184.

⁶⁴ Nahl, 16/127.

⁶⁵ Kelâbâzî şöyle der: Bir adam, Nûri'ye: "Yarın bayram, ne giyeceksin," dedi. Nûri şu şiiri okumaya başladı:

"Yarın bayram, ne giyeceksin, dediler. Dedim ki, kuluna yudum, yudum (sıkıntı şerbeti) içiren sâkînin ihsân ettiği hil'atı

Fakirlik ve sabır, bu ikisi benim elbisem. Bu elbisenin içinde, Rabb'ımı gördüğün gün bayram eden bir kalb var" Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 96.

⁶⁶ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, s. 56.

arındırıldığına “*Hâza zehebün meftûnun*” denir. İçinde gümüş bulunan altını temizleyene de “*Fâtîn*” denir. Hadislerde, dünyada yapılan hatâ, işlenen günahlar sebebiyle cehennem ateşiyle temizlenmek arzu edilmez, tasfiye ve tehzîbin afv ve faziletle olması istenir.⁶⁷ Kelâbâzî, kavramların birbirleri ile olan ilişkisi üzerinden tanımlamalar yaparak, tasavvuf terimlerinin çeşitli yönleriyle anlaşılmasına imkan vermektedir.

4- *Havf ve Recâ*

“*Havf ve recâ*” kavramları, tasavvufî terminolojide hâller arasında zikredilir. Korku ve ümit olarak ifâde edebileceğimiz bu iki hâl için Hak Teâla şöyle buyurur: “*Korkarak ve ümîd ederek Rablerine ibâdet ederler*”⁶⁸

Allah korkusu hakkında hadisleri şerh eden Kelâbâzî, “*Hikmetin başı, Allah korkusudur*.”⁶⁹ hadîsini şöyle yorumlar: “*Hikmet emirlerin eksiksiz uygulanmasıdır. İşin güvenli bir şekilde hakkıyla yapılmasıdır. Kim güçlü ve kuvvetli olmak isterse recâyâ değil havfa yapışsın, havfı yaşasın. Bu hâliyle kişi nefsin sürekli hesâba çeker Allah’tan hikmeti talep eder. Hikmet, nefsi şehvetlerden men etmektir. Bu nedenle hayvanların ağızındaki gema de muhkem denir. Hikmet bir başka yerde nefsin sâhibi anlamına da gelmektedir. Yani, nefsi şehvetten ve mâsiyetten alıkoyan şey, hikmettir. Allah’a muhâlefetin olmaması hikmetin başıdır.*”⁷⁰ Korkunun gâlib gelmesi gerektiğini savunan Kelâbâzî, korku ile nefsanî duygulara gem vurulabileceği kanaatindedir. Nitekim âyette de: “*Eğer îmân sâhibi iseniz benden korkunuz*”⁷¹ buyurulmaktadır.

5- *Duâ*

⁶⁷ Kelâbâzî, *age*, s. 223; Kelâbâzî fitne kelimesinin ayetlerde farklı kullanımını eserinde şöyle zikreder: “*Sizin bir kısmınızı diğer kısmınıza imtihan (vesilesi) kıldık*” Furkan, 20. Mûsâ hâdisinde de Allah şöyle der: “*Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik*.” Taha:40. Yâni seni imtihan ettik, sınadık anlamları vardır. İmtihânlar ve sınavlar; islâh etmek ve hayır mûrad etmek amacıyla mü’minler, evliya ve peygamberler içindir. “*Dâvûd bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı*.” Sad:24 ve “*Andolsun, biz Süleymân’ı imtihan ettik*.” Sâd:34. Onların imtihanı ve sınavı, onları düzeltmek ve arındırmak içindir. Kâfirlerin ve münkirlerin imtihanı ve sınavı ise, onlar için şer irâde etmektir. “*Andolsun, onlardan önce Firâvun kavmini sınamıştık*.” Duhan, 17 ve “*Biz senden sonra halkını sınadık*.” Tâhâ, 85. Bkz. Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 224.

⁶⁸ Secde, 32/16.

⁶⁹ Hadisin senedi konusunda geniş bilgi için bkz. Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 326; Muhâsibî, Halid b.

Rebî’den nakille bu hadisin aynı zamanda *Zebûr*’un fatıhası olduğunu söylemektedir. Muhâsibî, *Riâye*, s. 527.

⁷⁰ Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 326

⁷¹ Nahl, 16/51.

Kelâbâzî, "Duâ, inmiş olan belânın bir kısmına fayda verir. İnmemiş belâ için ey Allah'ın kulları duâyaya sarılın."⁷² hadis-i şerifini zikreder ve şöyle der: "Duâ inmiş olan belânın bir kısmına fayda verir" demek duâyaya şeref-sudûr etmesi ve rahmet kapılarının her vakit açık bulunması demektir. Allah, duâ edene belâyı hafifletir ve inen belâdan bir kısmını kaldırır yâhut acısını hafifletir. İnmiş olan belâyı sabrın ecrini artırır. Çünkü bu Allah'a acziyetini arzetme sevâbını kazandırır. Belâ indikten sonra yapılan duâ da; sabra, teslimiyete ve belâyı sabrın sevâbını gideren korkaklıktan korunmaya vesîle olur.⁷³

Kelâbâzî, Rasûlullah'ın; "Her peygamberin müstecâp bir duâsı vardır. Her peygamber o duâyı yapmada acele eder. Ben ise bu duâmı kıyâmet gününde, ümmetime şefaât olarak kullanmak üzere sakladım. Ona inşallah, ümmetimden Allah'a şirk koşmadan ölenler nâil olacak." "Şefaâtım, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir."⁷⁴ hadisini naklederek bunun bu ümmet için büyük bir lütûf olduğunu ifâde eder.⁷⁵

6- Şükür

Kelâbâzî'ye göre medh ü sena veya şükretmenin mânâsı, Allah'ın nîmetlerinin güzelliğinin ilan edilmesidir.⁷⁶ Şükür, nîmetleri görmesi için kalbin üzerindeki kapalılığı giderir.⁷⁷ "Allah bir kuluna ihsânda bulundu mu, nîmetinin eserini üzerinde görmek ister"⁷⁸ hadisini bu mânâda zikreden Kelâbâzî, "Nîmetinin eseri" ibâresi ile; "iyi amel işleyerek Allah'a şükretmek ve ona hamd u senada bulunmak, zâhiren ve bâtinen onu zikretmek, insanlara ikramda bulunmak, başkalarına faydalı olmak, komşuya iyilik etmek, sahip olduğu malının fazlasını harcamak, bu malı hayır yapmak için sarf etmek" manâlarının kastedildiğini belirtir.⁷⁹

Kelâbâzî'ye göre "Hamd" ve "Şükür" kelimelerinin arasındaki fark şudur: Şükür, nîmetin nîmeti verenden olduğunu anlamak, Allah'a emrettiği ve nehyettiği hususlarda kulluğu iltizâm etmektir. Hamd ise, Allah'a senâ etmek, şüküründeki eksikliği görmektir. Şükürün nihâi noktasını, kişinin onca gayretten sonra, şükürü yerine getirmekten aciz kaldığını görmesi olarak belirleyen Kelâbâzî, şükürü Allah'a ve insanlara şükür şeklinde taksîm eder. Kelâbâzî, bunlardan insanlara şükretmeyi daha kolay görür ve bunu yitiren kişinin, daha zor olan Allah'a şükretmeyi kaybedeceğini belirtir.⁸⁰

⁷² "Kaderi ancak duâ geri döndürür." Müslim, Sıyam, 1096; Ebu Davud, Sıyam, 2343; Tirmizî, Sıyam,

709. Bu hadisle alâkalı olarak da şu yorumda bulunur: "İstenmeyen bir kader, duayla geri çevrilebilir. Allah istenmeyen bir şeyi takdîr edeceği gibi hoşnut olacağı bir şeyi de takdîr edebilir. Eğer istenmeyen bir şeyi takdîr ederse, ancak duâ ile istenmeyen şey, sevilen, güzel bir şeye döner." Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 182.

⁷³ Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 36.

⁷⁴ Hanbel, Müsned, 2/254; Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, c. II, s. 10.

⁷⁵ Ta'arruf, s. 54; Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 113.

⁷⁶ Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 170.

⁷⁷ Kelâbâzî, age, s.171.

⁷⁸ Kelâbâzî, age, s. 82; Aclûnî Keşfu'l-Hafâ, c. I, 247.

⁷⁹ Kelâbâzî, age, s. 82.

⁸⁰ Kelâbâzî, age, s. 167-169. Mekki, hamd ile şükür arasındaki farkı şu şekilde açıklar: "Hamd, sadece Allah için

yapılır. Hamd; nimetin yalnız Allah'dan geldiğini dile getirmek ve o nimetle Allah rızası için güzel amelerde bulunmak ve O'na şirk koşmamaktır." "Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

Kelâbâzî, esas şükürün dil ile değil, kalb, hâl ve fiille yapılan şükür olduğunu ifâde eder. Nîmeti verenin büyüklüğünü idrâk etmeyenler, nîmetin önemini anlayamazlar. “Şekûr” her durumda şükredendir. “Şâkir” ise nimet karşısında şükredendir.⁸¹ Şükür, hakîkî mü’minin vasfıdır. Bu sebeple Kelâbâzî, “Şükredenler azdır”⁸² ilâhî kelâmını tefsîr ederken, hakîkî mü’minin az olduğuna bu âyet ile işâret eder.⁸³ Şükür, Allah’ın şükredilmesi lâzım gelen bir nîmetidir. Şükür ve sabır din ehlinin vasıflarıdır. Kelâbâzî’ye göre şükürsüzlük ve sabırsızlık kişinin dîninin ve aklının noksanlığına delâlet eder.⁸⁴ “Hamd, Şükür ve Sabır” kavramlarını birbiri ile ilintili olarak aktaran Kelâbâzî, “şükür ve sabrı” birbiriyle bağlantılı olarak tanımlarken, “hamd” kavramını bu iki kavramın üstünde görmektedir.

7- İbadetler

İbadetler hakkındaki hadisleri şerheden Kelâbâzî, Allah’tan korkan müttakî dindarin mutlaka Allah’la buluşacağını söyler ve “*Namaz, her müttakî kişinin kurbanıdır.*”⁸⁵ hadîsini bu bağlamda değerlendirir ve şöyle der: “Müttakî kişi her durumda Allah’a yaklaşacak bir yol bulur. Bu sebeple kişi, kurbanla, dinin emirlerini gözeterek ve sadâkatle Allah’a yaklaşır. Bu müttakî kişinin namazı, kayıtsız şartsız onun kurbânı olmuştur. Çünkü o, Allah’tan vaâd almıştır. Allah da vaâdinden dönmez.”⁸⁶ Kelâbâzî de “Allah’tan korkan müttakî dindar, mutlaka Allah’la buluşur.” sözünü; “*Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder.*”⁸⁷ âyetiyle ilişkili olarak açıklar.⁸⁸

Kelâbâzî’ye göre kim Allah’a gizli veya âşikar yönelir, farz ibâdetlerini de hakkıyla edâ etmeye çalışır ve yasakladıklarından kendini sakınırsa o kişi müttakîdir.⁸⁹ Allah’tan korkan müttakî dindarin mutlaka Allah’la buluşacağını söyleyen Kelâbâzî “*Namaz, her müttakî kişinin kurbanıdır.*”⁹⁰ hadîsini bu bağlamda değerlendirir ve şöyle der: “Müttakî kişi her durumda Allah’a yaklaşacak bir yol bulur. Bu sebeple kişi, kurbanla, dînin emirlerini gözeterek ve sadâkatle Allah’a yaklaşır. Bu müttakî kişinin namazı, kayıtsız şartsız onun kurbânı olmuştur. Çünkü o, Allah’tan vaâd almıştır. Allah da vaâdinden dönmez.”⁹¹ Duâyla birlikte sâlih amel işleyen kişinin istediği şeye ulaşması, azmetmesi demektir.⁹²

(Fatiha, 1/3) âyeti bu mânâdadır. Şükür ise övgüyü açığa vurup, duayı gizlemektir. Mekki, *Kütü’l-Kulûb*, c. II, s. 3-4; Kuşeyrî de hamd ve şükür ayrımı yapar. Ona göre hamd, kalbe ve ruha ait nimetler içindir, şükür ise organlara ve hislere ait nimetler için yapılır. Hamd Allah’tan bir başlangıç, şükür ise kuldand bir tâbi oluştur. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 286.

⁸¹ Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 324.

⁸² Sebe, 34/13.

⁸³ Kelâbâzî, *age.*, s. 324.

⁸⁴ Kelâbâzî, *age.*, s. 324.

⁸⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3/321,399; Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 159.

⁸⁶ Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 159: Kelâbâzî bu hususla ilgili şu ayetleri delil getirir. “*Secde et ve Rabbine yaklaş*” Alak:19. “*Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder.*” Mâide, 27.

⁸⁷ Mâide, 27.

⁸⁸ Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 159.

⁸⁹ Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 159.

⁹⁰ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3/321,399; Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 159.

⁹¹ Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, s. 159: Kelâbâzî bu hususla ilgili şu ayetleri delil getirir. “*Secde et ve Rabbine*

Zekat hakkında da bilgi veren Kelâbâzî her şeyin bir zekatı olduğu kanaatindedir. Zekat; temizleme tezkiye anlamlarına gelmektedir. Yalancılık gibi kötü sıfatların getirdiği pislik, zekat ile temizlenir. Zekat malın adedini azaltır ancak bereket vesilesiyle artışına sebep olur. Allah, infâk edilenin daha iyisini ve daha güzelini verir. Ayrıca Kelâbâzî, "Mallarımızı zekâtla koruyunuz"⁹³ hadîsinden hareketle, zekatı bir kaleye benzetir.⁹⁴

Bütün ibâdetlerin yorumuna girmeyen Kelâbâzî, Haccı "zayıfların ve kadınların cihâdı" olarak mütalâa eder. Fakat bu cihâd Allah yolunda yapılan cihâddan biraz daha aşağıdadır. Çünkü hacda Allah yolunda mal ve can ile elemelere tahammül, nihaî noktada değildir.⁹⁵

İbâdet, tasavvufî terminolojide "ubûdiyyet" kavramı ile ilişkilendirilir. Nitekim, "Yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibâdet et"⁹⁶ âyetinde yer alan "ibâdet"den anlaşılan zâhirî mânâ, namaz, oruç, kurban, zekat ve hac gibi ibâdetlerdir. Kelâbâzî, bu ibâdetlere işârî mânâlar vermek sûretiyle "ubûdiyyet" kavramına işâret etmiştir.

Sonuç

Sünnî ve sahih tasavvufun öncülerinden kabûl edilen Kelâbâzî, tasavvufla ilgili eseri hakkında "Ta'arruf olmasaydı, tasavvuf olmazdı" denilmiş ve kendisinden sonraki mutasavvıflara kaynaklık etmiştir. Hadis konusunda ciddi çalışmalarına rağmen, muhaddisten ziyâde mutasavvıf olarak bilinmektedir. Kelâbâzî'nin kaleme aldığı bu eserin temel özelliği, hemen her konunun hatta tasavvufla ilgisi yokmuş gibi gözüken konuların açıklamasında dahi tasavvufî bir bakış açısıyla ele alınmış ve açıklanmış olmasıdır. Eserinde, görünüşte tasavvufla ilgisi olmayan konuların açıklanmasında bile, tasavvufî yön ağır basmıştır.

Kelâbâzî fikirlerini ve kavramları ele alırken âyet, hadis ve şiiirlerden şâhitler getirmektedir. Bu durum, daha çok ilk dönem tasavvufunun ve mutasavvıflarının karakteristik bir özelliğidir. Kelâbâzî eserinde eleştiri yaparken, dengeyi gözetmiştir. Eleştiri yaptığı fırkaları değil, doğrudan fikirleri hedef almıştır. Bu nedenle sünniliğin dışında kalan mezhep ve bunların mensuplarından isim olarak bahsetmez. İnanıldığı doğruları delillerle ortaya koymaya çalışır.

Eser, İslâm kültür tarihi içerisinde sūfî-muhaddîs kimliğe sahip müellifin hadis şerhinde gösterdiği farklı ve orijinal yorumlar bakımından önem arz etmektedir. Hicrî 4. Asır tasavvuf anlayışına kaynaklık eden hadislerin tesbîti ve bu hadislerin ne şekilde tasavvufî kavramlara kaynaklık ettiğinin anlaşılması, tasavvufun klasik dönemine ışık tutacaktır. Bu bakımdan eserin, geniş bir çalışmaya konu edilmesi elzem görünmektedir.

yaklaş" Alak:19. "Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakımanlardan kabul eder." Maide, 27.

⁹² Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 159. Kelâbâzî, "Amelsiz duâ eden, kırıksız (telsiz) ok atan gibidir." Ahmet b.

Hanbel, Müsned, 3/321,399. hadisini duânın kabûlünde sâlih amelin önemini vurgulamak için kullanır.

Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 160.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/321,399.

⁹⁴ Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 159.

⁹⁵ Kelâbâzî, age, s. 159.

⁹⁶ Hicr, 15/99.

Kaynakça

- Arberry, Arthur John, *The Doctrine of The Sufis*, London 1977.
- "Kelâbâzî", İ. A, c. IV, MEB, İstanbul 1967, ss. 537-538.
- Brockelman, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Erster Supplementband, GAL, Leiden I-II, 1937.
- Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Zweite den Supplementbanden, (Supple), Leiden, 1943.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, çev. Lamiû Çelebi, İstanbul, 1872.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-Libas*, neşr. Daru'l-Kutubi'lİlmiyye, Beyrut tarihsiz.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb fi Mu'âmeleti'l-Mahbûb*, Mısır 1306.
- Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ) I-II, İstanbul 2002.
- Göktaş, Vahit, "Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Tasavvuf Anlayışı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbeli, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c. IVIII, Beyrut, tarihsiz.
- İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, Riyad 1381/82-1385/86.
- İşler, Seyfettin, "Kelâbâzî ve Kelâmî Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn Esmâ'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, Ankara 1941.
- Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İshak Buharî, *Bahru'l-Fevâid el-Meşhûr bi-Meânî'l-Ahbâr*, thk. Muhammed Hasan İsmail- Ahmed Ferid el-Mezîdî Dâru'l-kütübu'l-ilmîyye, Beyrut 1999.
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, (tahk. Abdülkerim el-Atâ), Dimaşk, 2000.
- Nicholson, Reynold A., *The Mystics of Islam*, Schocken Boks, New York 1975.
- Pârsâ, Hâce Muhammed, *Faslu'l-Hitâb: Tevhîde Giriş*, çev. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1988.
- Saklan, Bilal, *Ebubekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Meânîl Ahbar*, Yayınlanmamış Çalışma, Konya, 1991.
- Sezgin M. Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (G.A.S)*, I-II, Leiden 1967.
- Uludağ, Süleyman, "Kelâbâzî Muhammed b. İbrahim", c. XXV, *DİA*, Ankara, 2002, s. 192-193.
- Yılmaz, Nusrettin, *Kelâbâzî'nin Tasavvuf ve Akâid Alanındaki Görüşleriyle Mâturidî'nin Mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1990.